

Erkki Havansi

Tuomioistuimet prosessi- oikeudellisen tutkimuksen näkökulmasta

Kuten kahdesta edeltäneestä esityksestä (Ervasti, Haavisto) käy ilmi, tuomioistuimia voidaan tutkia usean eri tieteenalan näkökulmista ja niiden metodeilla. Osa näistä menee kokonaan oikeustieteen ja sen "tukitieteiden" kuten oikeussosiologian, tilastotieteen ja oikeustaloustieteen ulkopuolelle.

Mitä sitten tulee oikeustieteellisen tiedekunnan perinteellisiin oppiaineisiin, niin näissäkin on prosessioikeuden lisäksi muutama muukin, joissa tuomioistuinten ja tuomarien toimintaa voidaan tutkia niiden oikeudenalojen omista kysymyksenasetteluista lähtien. Etenkin on mainittava eurooppaoikeus, valtiosääntöoikeus ja oikeusteoria, miksei myös "kansainvälinen yksityisoikeus" -oppiaineen haarana ns. kansainvälinen (lainvalintakysymysten) prosessioikeus.

Sen sijaan oppiaineeseen nimeltä ”hallinto-oikeus” meidän tiedekunnassamme sijoitettu *hallintoprosessioikeus* on kaikessa olennaisessa aivan sitä samaa oikeusdogmaattista perusprosessioikeutta kuin oppiaineen ”prosessioikeus” perinteiset ydinalueet eli siviili- ja rikosprosessi. Tiedekunnan oppiaineiden (opillisesti kyseenalaisesta) työnjaosta kiitollisena jätän hallintotuomioistuimet esityksessäni sivuun, koska oppiaine ”prosessioikeus” on jo nykyisellään tarpeeksi laaja, sisältäessään siviili- ja rikosprosessin ynnä insolvenssioikeuden. Tutkimuksellisesti toki yleisten tuomioistuinten, erityistuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten sektorit tarjoavat monia yhteisiä haasteita ja integrointipaineita.

Otsikossani on kolme tärkeää, esitykseni ulottuvuuksia rajaavaa sanaa. Ensiksikin sana ”*tutkimus*” sulkee esitykseni ulkopuolelle sellaiset *de lege ferenda* kehiteltävät parannusehdotukset, jotka meikäläisen lainvalmisteluperinteen mukaan valtaosin perustuvat – ei lainkaan tai enimmilläänkin ohuesti tutkimustietoon, vaan – kokemuspohjalta synnytettyihin ”valistuneisiin arvauksiin”. Toiseksi, sana ”*tuomioistuimet*” puolestaan rajaa pois niitä prosessioikeuden osa-alueita, joissa keskeisenä kohteena eivät ole tuomioistuimet/tuomioistuinmenettely. Ja lopuksi sana ”*prosessioikeudellinen*” merkitsee nähdäkseni sitä, että minun esitykseni näkökulmaksi on tarkoitettu *oikeusdogmaattisen* prosessioikeuden näkökulma. Tulkitseen siis esitykseni otsikon adjektiivin ”prosessioikeudellinen” perinteisesti, en laajentavasti. Samalla koen – syyttä tai syystä – olevani täällä eräänlaisena prosessioikeusdogmaattisen ”main stream” tutkimuksen puolestapuhujana.

Sanotunlaisen prosessioikeudellisen tutkimuksen ja tutkimustiedon tarpeesta tuomioistuimissa ottaisin heti kärkeen esiin eräitä prosenttilukuja, joilla kerkeästi alleviivaan omaa tarpeellisuuttamme.

KKO:n vuosittaisten prejudikaattien prosenttijakauma prosessioikeudellisiin ja muihin on kiinnostava. Vuodesta vuoteen on sangen korkea niiden prejudikaattien osuus, joissa kysymys/kysymykset ovat joko puhtaasti tai ainakin voittopuolisesti prosessioikeudellisia (insolvenssioikeus mukaan lukien). Ja jos mukaan lasketaan lisäksi nekin prejudikaatit, joissa

vain osa prejudikatiivisista kysymyksistä on prosessioikeudellisia (insolvenssioikeus mukaan lukien), prosenttiluku kasvaa entisestään. Vuonna 2006 prejudikaateista 38 % oli tässä laajemmassa skaalassa prosessioikeudellisia (niistä insolvenssioikeuden osuus n. 1/3-osa). Vuonna 2005 luku oli peräti 46 % (runsaiden seulontaprejudikaattien myötä), ja vuonna 2004 osuus oli jopa 47 % (joista n. 1/3-osa insolvenssioikeutta). Ollisiko liioiteltua sanoa, että KKO on melkein KPO eli *Korkein prosessioikeus* ...

Prosessioikeudellisen tutkimustiedon käyttötarvetta siis näyttää ainakin ”ylhäällä” olevan melkoisesti. Ja varmasti enemmän kuin mihin yliopistollisten tutkijoiden aikaresurssit antavat myöten. Etenkin kun – ainakin Helsingin tiedekunnassa – tuntuisi vanha slogan ”publish or perish” menettävän asemiaan uudelle sloganille ”*teach or perish*”: paineita tutkimuksen kustannuksella tapahtuvaan opetuksen ja opetussuunnittelubyrokratian lisäämiseen (ammattikorkeakoululle ominaiseen suuntaan) näyttää olevan, niin että pian varmaan viranhaussa hyvin ja myyvästi laadittu opetus-portfolio CV:n osana ylittää painoarvoltaan pienehkön monografian.

Itse näen yliopistollisen oikeustieteilijän ensisijaisesti tutkijana ja aito-ona tieteentekijänä ja vasta toissijaisesti lukion vanhemman lehtorin hieman ”viisaampana” versiona. Siksi toki kannatan Kaijus Ervastin toivomuksia siitä, että saataisiin aikaan lisää ”oikeusdogmaattisia erillistutkimuksia” ja ”prosessiteoreettista analyysia”. Samalla korostaisin kuitenkin, että kypsän tiedemiehen/tiedenaisen laaja yleisteos yleensä sisältää – oppimateriaaliksi soveltuvan runsaan aineksen ja käytännön tarpeita palvelevien lukuisten kohtiensa lisäksi – myös huomionarvoista oikeustieteellistä kontribuutiota, etenkin kokonaisuuksien ja (uusienkin) asiayhteyksien hahmottamisessa sekä aikaisempien vähemmän onnistuneiden raja-aitojen ylityksineen yms. avauksineen.

Seuraavassa esityksessäni rajaan hieman näkökulmiani tarkoituksin minimoida päällekkäisyyttä suhteessa niihin hieman konkreettisempiin otsikkoihin (minulle annettuun otsikkoon verrattuna), joiden pohjalta Mikko Vuorenpää ja etenkin Markku Leskinen tulevat käsittelemään käy-

tännön tuomareina istuvien juristien tutkimustiedon tarpeita prosessioikeuden osalta.

Kun siis esitykseni lähtökohdat rajautuvat perinteisen prosessioikeusdogmatiikan mukaisesti, joudun sivuttamaan lyhimmiten esim. sellaisen ei-prosessioikeudellisen tutkimusalan kuin *todistajapsykologia*. Todeta vain täytyy, että vaikka teoksessa Haapasalo – Kiesiläinen – Niemi-Kiesiläinen: *Todistajanpsykologia* (2000) on hyvän alkusoiton ainekset, niin tässä jos missä on sellainen tutkimuksen kohde ja tiedontarve, joka ansaitsisi tuon tieteenalan omien osajien voimakkaan panostuksen. Olisi todella tarpeen saada tutkimustietoa siitä, kuinka paljon todistajan muistin luotettavuus muuttuu (hypoteesini: vähenee vuosi vuodelta) niinä vuosina, mitä kuluu hänen esitutkimuskertomuksensa, hänen käräjäoikeuskertomuksensa ja vihdoin hänen hovioikeuskertomuksensa välillä. Saisimme kunnollisia perusteita pohtia, miten järkevää on antaa todistajan hovioikeuskertomukselle se melko ratkaiseva paino, mihin nykyinen OK 26 luku ja sen taustalla oleva hyvää tarkoittava suullisuus- ja välittömyysideologia johtaa.

Samantyyppistä ihmismuistin tehokkuutta koskeva tutkimus olisi kiintoisa myös tuomarien muistin osalta ja koskien jo paljon lyhyempiä aikavälejä, nimittäin 45–60 päivän jaksoja. Viittaan siis tällä oikeudenkäymiskäärin 6 luvun ja ROL 6 luvun säännöksiin *pääkäsittelyn lykkäyksestä*. Näissä säännöksissähän lainsäätäjät usko, että uutta pääkäsittelyä ei tarvitse suorittaa, vaan tuomarit pystyvät hyvin muistamaan välittömyys- ja keskityseriaatteiden hurskaiden toiveiden mukaisesti kaiken sen, mitä tapahtui suullisessa istunnossa lähes 45-60 päivää sitten. Tämäkään ”muistitutkimus” ei järjesty prosessioikeustutkimuksen keinoilla.

Myöskin ulkopuolelle prosessioikeudellisen tutkimuksen keinojen jää mielestäni sinänsä tärkeä kysymys *lautamiehistä*, siis käräjäoikeus- ja miksei de lege ferenda hovioikeuslautamiesten tarpeellisuudesta tai tarpeettomuudesta. Prosessualisteina voimme toki olla ns. oikeuspoliittisine tuntemuksinemme puolesta tai vastaan ja tällöin voimme erilaisin painotuksin toistaa tunnettuja ikivanhoja pitkiä ”mutu”-argumenttiluetteleja lautamies-instituution hyvistä ja huonoista puolista. Huonoihin puoliin tänään

kuuluu tietysti lautamiehiin kuluva *raha*, jollaisesta alkaa tuomioistuintoiminnassa Suomen jatkuvasti rikastuessa olla entistä enemmän puutetta, kun valtion(talous)johtomme asenteet selvästikin ovat reaalisen perusoikeusmyönteisyyden sijasta *tuottavuusohjelmamyönteisiä*. ("Tuottavuusohjelma" - mikä sarkastinen orwellilainen nimikeksintö! "Armut macht produktiv").

Prosessioikeudellisen tuomioistuintutkimuksen eräs tämän päivän ajankohtaisteema voisi olla (Suomessakin): millaiset kaikki ratkaisijaorganit, erisuuntaisista nimikkeistään yms. huolimatta, ovat *tuomioistuintomia eurooppalaisen oikeuden kannalta*?

Eurooppalainen oikeus/oikeutemme on tässä ymmärrettävä laajasti eli sisältäväksi toisaalta sekä EY/EU-oikeuden että Euroopan Neuvoston ihmisoikeussopimuksen (EIS ja sen EIT-tulkinnot) "*access to court*" -kriteerit. Varsinaisen EY/EU-oikeuden kannaltahan meillä voi olla useampiakin sellaisia esim. lautakunta-nimikkeisiä ratkaisijaorgaaneita, joita emme ole mieltäneet emmekä virkamies- ja budjettioikeudellisesti organisoineet tuomioistuintimiksi, mutta jotka voivat Luxemburgin näkökulmasta olla tuomioistuintomia, kun on arvioitava yhteisön oikeuden toteutuvuutta Suomessa EY-oikeudellisten tehokkuus- ja syrjimättömyysperiaatteiden kannalta. Vastaava kysymys on tietysti relevantti myös EIS/EIT-oikeuden kannalta.

Yhtä selvää on, että mainitsemani "*eurooppalainen*" peruskysymys (tuomioistuin - mitä se on?) on meillä myös aivan kansallisestikin relevantti, siis oman *perustuslakimme* vastaavan oikeusturvanormiston eli 21-22 §:n ynnä 106 §:n kannalta. Ja muistammehan, että "*access to court*" vaatii tuekseen "*access to justice*" eli laadullisestikin tasokkaan tuomioistuintoiminnan sekä lopuksi vielä "*access to exit*" eli asianosaisen oikeuden saada oikeusprosessinsa lopulliseen päätepisteeseen jossakin kohtalaisen kohtuullisessa määrässä vuosia.

Mainitut "*access to justice*" ja "*access to exit*" -kysymykset ovat nähdäkseni pääosin toisaalta raharesurssiongelmia ja toisaalta menettelyllisiä rationalisointi- ja organisointikysymyksiä. Mahdollisesti sellaisilla tieteenaloilla kuin hallintotiede ja organisaatio-oppi voi tässä olla jotakin annetta-

vaa juristeille. Varsinaisella prosessioikeudellisella tutkimuksella en näe näissä ongelmissa olevan kovin suuria mahdollisuuksia itsenäisiin merkittäviin tutkimustuloksiin. Eri asia on, että toki tutkijan mahdollinen kekseliäisyys *de lege ferenda* saattaa joskus pohjautua varsinaisiin prosessikäytännön ongelmakohtiin porautuneen tutkimuksen tuloksiin eikä vain olla osoitus fikstusta talonpoikaisjärjen ja lautamiesjärjen yhdistelmästä.

Tuomioistuin-käsitteeseen liittyvä toinen sinänsä tärkeä kysymysryhmä liittyy kahtiajakoon yleiset tuomioistuimet vs. *erityistuomioistuimet*. Tutkimustarve ei kuitenkaan tällä sektorilla ole kovin akuutti, koska takavuosien innostus erityistuomioistuinten perustamiseen on kuihtunut ja trendi on selvästi kohti yleisiä tuomioistuuksia. Erikoistumistarpeita pyritään nykyään ottamaan huomioon lähinnä sellaisella käräjäoikeuksien eriarvoistamisella, johon tulen seuraavana.

Melkoisesti annettavaa voi prosessioikeudellisella tutkimuksella olla tuomioistuinjärjestelmää ajatellen tässä juuri mainitsemissani kysymysryhmässä, josta siis käytettäköön vaikkapa nimitystä *käräjäoikeuksien eriarvoistaminen*. Tarkoitin uudehkoja prosessisäännöksiä, jossa käräjäoikeusiamme jaetaan "vuohiin ja lampaisiin" säätämällä esim. OYL 24:1:n tapaan, että vain tietyt kahdeksan käräjäoikeutta kelpaavat käsittelemään osakeyhtiölain soveltamista koskevia riita-asioita tai että vain 14 käräjäoikeutta kelpaa yrityssaneerausasioihin ja vain kuusi (6) kelpaa ryhmäkanteisiin, jne..

Keskeinen perustelu tälle alioikeusiemme eriarvoistamiselle sisältää kaksi toisiinsa kytkeytyvää argumenttia. Toinen on se, että (1) tietyt asiatyypit ovat juridisesti niin vaativia, että vain muutamissa suurissa alioikeusissamme riittää tuomarikapasiteettia noiden vaikeiden alojen erikoisosaamisen synnylle. Ja siihen kytkeytyvä toinen argumentti on se, että (2) lisäksi tällaiseen *erikoistumiseen* pääsy vaatii, että noita vaikeita juttuja saataisiin keskityksellä kerääntymään kyseisiin alioikeuksiin paljon enemmän kuin jos kaikki maamme alioikeudet olisivat normaaliin tapaan kelpoisia.

Prosessioikeustutkimuksella on kiintoisa tehtävä testata näitä oletuksia sekä toisaalta niitä prosessuaalisia ongelmia, joita tällaisten keski-

tyssäännösten seurauksena voi syntyä, esim. jos alioikeus on tulkinnut väärin edellä mainitun OYL 24:1:n säätämää peruskriteeriä ”Tämän lain soveltamista koskevat riita-asiat”. Tai jos jutussa on kysymys vain osittain (”alle puolet” vai ”yli puolet”) OYL:n soveltamisesta. Ja oma kysymyksensä on de lege ferenda, kuinka pitkälle tällä tiellä voidaan mennä, koskapa on helppo listata monia vaikeita juridisia kysymysryhmiä, jotka yhtä hyvällä syyllä kuin joku OYL 24:1 tms. soveltuisivat muutaman valitun kärjäoikeuden erikoistumiskohteiksi.

Seuraavaksi on mainittava se aina ajankohtainen yleinen kysymyksenasettelu, *millaiset asiaryhmät ylipäänsä* kuuluvat tuomioistuimiin eli toisaalta vaativat vankkaa juridista osaamista ja toisaalta koskevat konkreettisia oikeusturvatarpeita. Tiedämme, että tältä kannalta ovat valokeilassa viime vuosina olleet etenkin riidattomien velkarästien käsittely sekä rutiinin omaiset maakaarisektorin kiinteistöoikeuskirjaamiset (etenkin velkakiinnitykset). Tämän kaltaisissa harkinnoissa näen prosessioikeusdogmaattisen tutkimuksen voivan tiettyyn rajaan tuottaa hyödyllistä tietoa etenkin oikeusturvanäkökulmasta, kun pohditaan, sopsisiko se ja se asiaryhmä ehkä siirtää tuomioistuinta esim. ulosottoviranomaisille tai maistraateille tai kiinteistöjen rekisterihallinnolle taikka jopa yksityisille toimijoille (esim. hieman konkurssipesien pesänhoitajien mallin mukaan).

Näihin tuomioistuimille soveltuvien asiaryhmien kysymyksiin kytkeytyy tavallaan sekin kysymys – nyky-Suomessa ehkä vaikeampi kysymys – mistä yleisille tuomioistuimillemme saadaan riittävän mielekäs määrä ’kunnon’ siviilijuttuja: *riitajuttupula*. Tiedämmehän, että etenkin kärjäoikeudet ovat vaarassa supistua kovin voittopuolisesti rikosjuttujen tuomioistuimiksi. Tämän aktuaalisen ilmiön edessä on saatettu puhua tuomioistuintien marginalisoitumisesta riidanratkaisuisa.

Prosessioikeudellisen tutkimuksen arsenaalilla en usko tähän riitajuttupulaan löytyvän varsinaisia lääkkeitä, joitakin viitteitä kylläkin. Eri asia on, kuka pitää mitäkin kehityssuuntaa toivottavana, sillä muistammehan lähiajoilta kriittisiä näkemyksiä ”kaiken tuomarisoimisesta” ja ”huolestuttavasta tuomarivaltiokehityksestä” jne.. En tiedä, olisiko hyvä, jos lainsää-

täjämme ja/tai EU keksisi alioikeuksiimme siviilijuttupuolelle jonkun sellaisen tehokkaan ”riitageneraattorin” kuin mitä markkinaoikeussektorilla parhaillaan koetaan julkisten hankintojen kilpailuttamista koskevan lainsäädännön provosoimana ylikuormituksena. Miten olisivat punitiiviset vahingonkorvaukset ...

Entä *tuomioistuinprosessin nopeuttaminen*, niin ettei Suomi enää jatkossa saisi vähän väliä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta ’pyyhkeitä’ liian ylipitkistä prosesseista? Tässä on ongelmanamme siis alumpana mainitsemani ”access to exit”. Voiko tällaiseen, meillä tänään siis etenkin de lege ferenda erityisen ajankohtaiseen tuomioistuinongelmaan vaikuttaa oikeusdogmaattisella prosessioikeustutkimuksella? Olen melko pessimistinen. Prosessikäytännön ”pullonkauloihin ja suvantoihin” kohdistuva kekseliäisyys de lege ferenda on sittenkin eri asia kuin tieteellinen tutkimus, ja lisäksi kuvaan tulevat kreatiivisuutta kahlitsevat valtiontalouden raharealiteetit...

Hieman pienemmän kokoluokan tutkimuskysymyksenä tuomioistuinten kohdalla mainitsen sen uuden *tuomioistuinsovittelun*, josta 2005 säädetty aivan uutuusluonteinen laki (L 663/2005) tuli voimaan 1.1.2006. Tämä sovitteluhan on kytketty tiukasti tuomioistuihin, siis toisin kuin samoin 2005 säädetty laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta (1015/2005). Seminaarissamme on useampia sovittelukysymysten tutkijoita kuultavana, joten rajoitun toteamaan, että mainitut lait – ja etenkin ensin mainittu – synnyttävät kyllä eräitä perinteisenkin oikeusdogmaattisen prosessitutkimusparadigman kannalta hyviä tutkimuskohteita.

Lopuksi: Prosessioikeudellinen lainsäädäntö on ns. suuren alioikeus uudistuksen alkuvuodesta eli 1993 alkaen ehtinyt jo kokea varsin monta osittaista korjausliikettä ja seuraavia jo parhaillaan suunnitellaan (vaikka vielä siis ei ole kysymys ’legitiimistä määräaikaishuollosta’). Oikeudenkäymiskaari ja rikosprosessilaki ym. ovat runsaassa vuosikymmenessä ehtineet jo velloa niin paljon edes takaisin, että prosessioikeustutkija joutuu tänään koko ajan olemaan varpaillaan ja epäröimään mihinkään kovin pitkäjänteiseen tutkimusurakkaan uskaltautumista: *laaja de lege lata -tutki-*

mushanke on riskialtis. Jotensakin turvallisia (joskin vähemmän ”tutkimusseksikkäitä”) olisivat kai vain sellaiset vahvasti teorialähtöiset ja ”lakitekstivapaat” teemat kuten vaikkapa ikivihreä ”Oikeusvoima” – seminaarisalimme takaseinällä näemmekin Tauno Tirkkosen muotokuvan, jossa hän nojaa noin 500-sivuisen monografian näköiseen kirjaan. Tällaisiin teemoihin lainsäätäjät ei ole kovin hanakka suorien pykälien muodossa kajoamaan.

Kirjaan nojaamisen osalta onkin tämän päivän prosessioikeustutkijan tilanne valitettavasti se, että hän ei voi lakikirjaan nojanneen maaherra Wibeliuksen kuuluisin sanoin lausua, että ”Laki ennen mua syntynyt, myös jälkeheni jää”, vaan päinvastoin minä joudun sanomaan:

”Prosessilaki, mun aikanani syntynyt ja jo moneen kertaan muuttunut, ei jälkeheni jää”.

